

ПЕРЕМІЩЕНІ ЗВО ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ

RELOCATED UNIVERSITIES AS A FACTOR OF SOCIAL MOBILIZATION

Дмитрик І.О., к.і.н.

Донецький національний технічний університет

Сервачак О.В., к.психол.н.,
доцент кафедри історії та права

Донецький національний технічний університет

Збройний конфлікт на сході України зумовив виникнення восени 2014 р. у сфері вищої освіти за ініціативи частини професорсько-викладацького складу та студентства феномена переміщених закладів вищої освіти.

У статті розглядаються аспекти формування цього соціального явища та особливості діяльності вишів-переселенців. Наголошується, що це негласна окрема категорія суб'єктів вступної кампанії, бо вони проводять її в кардинально інших умовах порівняно з власним довоєнним досвідом. Особлива увага приділяється аналізу профорієнтаційних стратегій, в яких демонструється різниця між групою переміщених ЗВО, які залишили межі Донецької та Луганської областей та перебувають у Вінниці, Кривому Розі, Харкові, Києві, та групою переміщених ЗВО, які перебувають у межах Донецької та Луганської областей. Для однієї групи вишів нагальними потребами у профорієнтаційній діяльності останні шість років виступають необхідність проведення набору на чужому регіональному освітньому полі та збереження регіональної ідентичності. Для іншої групи вишів складними завданнями є: здійснення набору в умовах кардинального об'єктивного зменшення кількості потенційних абітурієнтів, з огляду на демографічну ситуацію в регіоні; подолання інформаційної плутанини в сприйнятті абітурієнтів, які плутають виші-переселенці з «клонами» або з філіялами; збереження власної ідентичності; створення привабливого образу ЗВО на фоні гострого дефіциту об'єктів розвинутої культурно-розважальної та спортивної інфраструктури в районних центрах.

Очевидно, що перманентна необхідність використання всіх наявних резервів трудових колективів переміщених ЗВО в контексті соціальної мобілізації призводить не тільки до позитивних результатів. Механізми соціальної мобілізації можуть бути витиснені механізмами соціальної апатії. Виші-переселенці в складних, несприятливих, порівняно із довоєнними, умовах формують новий досвід провадження освітньої та наукової діяльності, ведення вступних кампаній. Необхідно розуміти, що це відбувається переважно завдяки наполегливості та кропіткій роботі трудових колективів переміщених вишів, ентузіазму та життєвої енергії професорсько-викладацького складу.

Ключові слова: переміщені заклади вищої освіти, виші-переселенці, профорієнтаційна робота, соціальна мобілізація, вступна кампанія, реорганізація, соціальна апатія.

The armed conflict in the east of Ukraine led to the emergence of the phenomenon of displaced higher educational institutions in the autumn of 2014 at the initiative of a part of the teaching staff and students in the field of higher education.

The article examines aspects of the formation of this social phenomenon and the features of the activities of immigrant universities. It is noted that relocated universities are an unspoken separate category of subjects of the entrance campaign, because they conduct it in fundamentally different conditions compared to their own pre-war experience. Particular attention is paid to the analysis of career guidance strategies, which demonstrate the difference between a group of displaced universities that left Donetsk and Luhansk regions and are located in Vinnytsia, Kryvyi Rih, Kharkiv, Kyiv and a group of displaced universities located within Donetsk and Luhansk regions. For one group of universities, the urgent needs in career guidance over the past six years have been: the need to recruit in someone else's regional educational field and the need to preserve regional identity. For another group of universities, difficult tasks are: recruitment in conditions of a cardinal objective decrease in the number of potential applicants, taking into account the demographic situation in the region; overcoming information confusion in the perception of applicants who confuse migrant universities with "clones" or with the branches; preserving their own identity; creation of an attractive image of the university against the background of an acute shortage of developed cultural, entertainment and sports infrastructure in regional cities.

It is obvious that the permanent need to use all the available reserves of teaching staff of relocated universities in the context of social mobilization leads not only to positive results. The mechanisms of social mobilization can be replaced by the mechanisms of social apathy. Migrant universities in difficult, unfavorable compared to pre-war conditions form new experience in conducting educational and scientific activities, conducting entrance campaigns. It is necessary to understand that this is mainly due to the persistence and painstaking work of the teaching staff of the relocated universities, due to their enthusiasm and vitality.

Key words: displaced higher educational institutions, immigrant universities, career guidance work, social mobilization, entrance campaign, reorganization, social apathy.

Неоголошена війна на сході України триває понад шість років. Вона має очевидні наслідки: людські втрати серед військових та цивільного населення; фізична інвалідизація постраждалих та набуття психологічних і психічних травм; руйнування житлової, комунальної та транспортної інфраструктури регіону; поява нових верств українського суспільства (переселенці, ветерани АТО/ООС, мешканці тимчасово окупованих територій), що потребують системної державної підтримки у вигляді окремих напрямів соціальної політики; економічна, гуманітарна та екологічна кризи, які характеризуються перманентною небезпекою перетворення на катастрофи.

Під впливом цих руйнівних процесів відбувається трансформація українського суспільства. Мобілізуючи всі ресурси, потерпаючи від перебування в умовах тривалої небезпеки та невизначеності, соціальна система все ж демонструє приклади зміцнення в Україні громадянського суспільства, в екстремальних умовах на практиці прояв-

ляє такі риси, як єдність, альтруїзм, гуманізм, соціальна відповідальність. Серед інших прикладів наслідування цих принципів перед обличчям надскладних життєвих викликів можна назвати появу восени 2014 р. феномена переміщених закладів вищої освіти (до вересня 2017 р. у правовому полі використовувалось визначення «переміщені вищі навчальні заклади», у ЗМІ з осені 2014 р. і дотепер використовуються терміни «виш-переселенець», «евакуйований вищий навчальний заклад» тощо). Мова йде про 18 вищих навчальних закладів державної форми власності та 1 – приватної, які у зв'язку з проведенням антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях або анексію Криму були змушені змінити місце свого розташування.

За шість років стала формуватися історіографія питання [1] переважно зусиллями професорсько-викладацького складу вишів-переселенців, які стали учасниками та свідками подій. Розгляд появи та діяльності пере-

міщених ЗВО як фактора соціальної мобілізації становить певний науковий інтерес.

Більшість із переміщених ЗВО перенесла навчальний процес у власні філії в межах Донецької та Луганської областей, меншість – почала освітню діяльність у Вінниці, Кривому Розі, Харкові, Києві. Розглядаючи механізм появи такого суспільного феномена, варто наголосити на двох особливостях:

– саме активна частина професорсько-викладацького складу та студентства виступила ініціатором переїзду з окупованих територій та спонукала Міністерство освіти та науки України прийняти відповідні рішення. З точки зору верифікації понять термін «евакуація» стосовно цього процесу використовувати не можна, бо він не відповідає дійсності ані за першоджерелом руху, ані за суб'єктом (часто на свій страх і ризик) реалізації задуму. Це відомий факт, він є частиною професійного та особистого досвіду викладачів вишів Донеччини, Луганщини, отриманого у 2014 р. Про це пишуть у наукових статтях та говорять у доповідях на конференціях. Наприклад, професор І.М. Грідіна називає процес переміщення «евакуацією вищих навчальних закладів «знизу» [2, с. 71], використовується також термін «самоевакуація» [3]. Тому процес народження та подальшого розвитку феномена переміщених ЗВО можна розглядати як приклад соціальної мобілізації;

– практично в кожного вишу-переселенця на непідконтрольних територіях залишився свій «клон», бо значна частина як викладачів, так і студентів із різних причин та обставин не виїхали, а продовжили працювати або навчатись у межах так званої освітньої системи самопроголошених республік.

Переміщені заклади вищої освіти у 2014/2015 навчальному році втратили майже все: значну частину кадрового складу викладачів та контингенту студентів, приміщення для навчального процесу, лабораторну базу, гуртожитки, бібліотечні фонди, устаткування, документацію. Освітня звітність зіткнулася з нестачею аудиторного фонду, необхідністю створення заново навчальних матеріалів. Однією з найбільш проблем 2014/2015 навчального року була відсутність протягом кількох місяців виплат заробітних плат викладачам та стипендій студентам. Це було пов'язано з правовою неврегульованістю цього питання.

Студентів та викладачів після переїзду розселили в гуртожитки інших університетів, окрім того, викладачі часто були вимушені винаймати квартири на кілька сімей. На жаль, станом на 2020 р. кризова ситуація з житлом майже не змінилася. Через обмеженість житлових фондів районних центрів, в яких здебільшого розташовані виші-переселенці, та завищені з осені 2014 р. ціни на оренду житла в очікуванні приїзду «донецьких» частина викладачів та членів їхніх родин досі проживають у гуртожитках.

Трудові колективи кожного переміщеного закладу вищої освіти в таких надскладних умовах доклали максимум зусиль, щоб провести реорганізацію, налагодити на новому місці навчальний процес та зберегти наявний контингент студентів. Паралельно необхідно було не розгубити науковий потенціал та міжнародне співробітництво вишів, приділяти багато уваги виховній роботі зі студентами та особливо у випадку дислокації у невеликих містах Донецької та Луганської областей зі скромною інфраструктурою культурних, спортивних та розважальних закладів, набути функцій одного з центрів громадської активності, інновацій, просвітницької діяльності та культурного життя.

Як цілком слушно зазначає Л. Якубова, перший шок від фактичних втрат у лавах педагогічного корпусу, який пішов на співробітництво з сепаратистами, евакуація з окупованих територій низки вищих навчальних закладів, невизначеність перспектив їх існування, складнощі адаптації й часткова упередженість усередині освітян-

ської верстви вкупі з низкою заявлених реформ і суттєвим зниженням фінансування галузі в умовах війни поставили українську освіту на межу небачених перевантажень. Вартим уваги є те, що за таких критичних обставин освітня галузь спромоглася не лише функціонувати, а й знайти в собі сили для оптимізації та оновлення. Власне, в цьому українські освітяни виявилися відповідними своїй місії та світовим трендам [4, с. 272].

Не тільки здобутки, а й саме існування будь якого переміщеного університету не можливі без ефективної вступної кампанії, оскільки від стабільного поповнення лав студентів першокурсниками всіх форм навчання залежить розмір педагогічного навантаження, яке впливає на розмір ставки, а значить, і заробітної плати кожного викладача. Вступна кампанія – це невід'ємний органічний елемент системи вищої освіти, і абсолютно кожен виш кожного року в складній конкурентній боротьбі прагне збільшити кількість зарахованих на навчання абітурієнтів. Варто наголосити, що виші-переселенці – це негласна окрема категорія суб'єктів вступної кампанії, бо вони проводять її в кардинально інших умовах порівняно з власним довоєнним досвідом.

Ця теза потребує деталізації. Переміщені ЗВО, які залишили межі Донецької та Луганської областей та перебувають у Вінниці, Кривому Розі, Харкові, Києві, зосереджені на тому, щоб:

1) здійснити набір, незважаючи на позиції «новачка» на чужому регіональному освітньому полі. Як зазначає з цього приводу Р.О. Додонов, «явно перенасичений пропозицією національний ринок освітніх послуг без особливих труднощів із задоволенням поглине абітурієнтів із Донецької та Луганської областей, чисельність яких із року в рік тільки зменшується. З іншого боку, в евакуйованих до Вінниці, Кривого Рогу та інших міст університетах ректори тамтешніх вузів бачать конкурентів, які своєю чергою здатні відтягнути на себе значну частку потенційних студентів» [5];

2) не втратити власну ідентичність, яка швидко розмивається через кардинальні зміни у викладацькому складі та контингенті студентів. Плинність кадрів притаманна всім переміщеним ЗВО, бо викладачі, що переїхали восени 2014 р., – це переселенці, життєві плани яких за більш ніж шість років стали не набагато зрозумілишими для них самих в умовах відсутності власного житла, сімейних обставин, збройного конфлікту на сході України, який так довго триває, тощо. Тому трудові колективи активно поповнюються місцевими освітянами на різних рівнях: від професорсько-викладацького складу кафедр до складу керівництва вишу. Цей процес не може не змінювати характер корпоративної культури. Крім того, абітурієнтам із непідконтрольної території, з огляду на тривалість та складність переселення лінії розмежування (що лише посилювалося у 2020 р. на фоні пандемії), незручно та дорого постійно долати відстань до Вінниці, Кривого Рогу, Харкова, Києва. Виші з кожним роком дедалі більше орієнтуються на місцевих абітурієнтів. Очевидно, для того, щоб перекопати батьків школярів та самих випускників шкіл Вінниці або Харкова надати перевагу переміщеному ЗВО з-поміж давно відомих їм закладів вищої освіти цих міст, потрібно докласти більше зусиль, витратити на профорієнтаційну роботу більше часу, постійно вигадувати креативні методи. Іншими словами, протягом кожного навчального року працювати в галузі профорієнтації, керуючись олімпійським девізом: «Швидше, вище, сильніше!».

Переміщені ЗВО, які перебувають у межах Донецької та Луганської областей, мають такі проблеми:

1) до 2014 р. значна частина вступників формувалася з випускників шкіл великих міст (Донецьк, Луганськ, Макіївка, Горлівка тощо) та інших населених пунктів цих областей. Через військові дії відбувся колосальний

відтік населення з невідконтрольних районів Донецької та Луганської областей у різних напрямках. Міністерство соціальної політики України повідомило, що станом на 24 листопада 2020 р., за даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, взято на облік 1 458 737 переселенців із тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим [6]. По-перше, це тільки офіційна статистика, складно вирахувати фактичну чисельність цієї категорії населення. По-друге, мова йде про внутрішньо переміщених осіб, проте існує чисельна категорія мігрантів, які виїхали до інших країн. Тобто демографічна ситуація не дає змоги розраховувати на масштабний набір навіть за допомогою плідної роботи освітніх центрів «Донбас-Україна»;

2) інформаційна плутанина.

2.1. Довгий час (принаймні перші 2 вступні кампанії вишів у новому статусі) абітурієнти та їх батьки не завжди розуміли ситуацію з «клонами» університетів на невідконтрольній території, яка була описана вище, та різницю між двома вишами з однаковою назвою. Так, збираючись вступати до ДонНТУ, майбутній студент, створюючи пошуковий запит із назвою закладу в Інтернеті, міг потрапити на сайт переміщеного університету або того, що залишився в Донецьку під владою самопроголошеної республіки. Це спантеличувало та давало простір для невірних інтерпретацій та чуток, завдавало репутаційних втрат. Від абітурієнтів та їхніх батьків лунали питання та міркування: «це дві частини одного цілого, можна вступати до будь-якої з них на навчання і отримати український диплом», «в будь-який момент ви повернетесь до Донецька, а я не хочу ризикувати безпекою мого сина/доньки», «цей заклад з Донецька, отже, в ньому працюють сепаратисти» та ін.

2.2. Ще один аспект інформаційної плутанини – розташування на базі свого структурного підрозділу. З матеріально-технічної точки зору, це дало змогу деяким переміщеним вишам витримати найскладніший період, швидше адаптуватися та розгорнути повноцінну освітню діяльність. З точки зору вступної кампанії це проблема, бо у випадку ДонНТУ під одним дахом у трьох корпусах паралельно функціонувало (до літа 2019 р.) два заклади вищої освіти – Індустріальний інститут та переміщений ЗВО, кожному з яких необхідно було зробити свій набір влітку. Очевидно, що це суттєво шкодило відокремленому структурному підрозділу Індустріального інституту, бо вело до «поглинання» частини його потенційних абітурієнтів факультетами ДонНТУ через різноманітніший спектр спеціальностей, більший масштаб та відоміший бренд вишу, більш розгалужені міжнародні зв'язки тощо. З іншого боку, навіть влітку 2018 р. під час четвертої вступної кампанії на новому місці абітурієнти з Покровська перепитували: «Хіба це різні навчальні заклади?». Тобто навіть за умов наполегливого інформування громадськості в самому Покровську через кілька років не всі усвідомлювали наявність двох вишів, сприймали їх як єдине ціле;

3) загроза втратити власну ідентичність. Вона не настільки помітна, як у тій групі вишів, що розташувалася поза межами Донецької та Луганської областей, бо не зачіпає регіональних особливостей. Проте постійне збільшення в кадровому складі частки місцевих освітян та об'єктивні щорічні зміни контингенту студентів впливають на самобутність корпоративної культури. Якщо в одній групі переміщених вишів цей вплив можна позначити лінією «регіон – регіон», то в іншій – лінією «обласне місто – районне місто»;

4) невеликі районні центри Донецької або Луганської області, в яких здебільшого розташовані виші-переселенці другої групи, мають значний, порівняно з обласними центрами, дефіцит соціально-культурної інфраструктури. Мається на увазі не тільки обмежена кількість приміщень, з яких можна формувати університетський

кампус, але й гостра нестача / повна відсутність просторів для дозвілля: кінотеатрів, театрів, спортивних комплексів, басейнів, розважальних центрів тощо. Тому зазвичай ці міста не є привабливими для проживання навіть частини місцевих абітурієнтів. Боротьба під час профорієнтаційної роботи вишів-переселенців у таких містах точиться не просто за те, щоб переконати випускників шкіл вибрати конкретний університет для вступу, а, в першу чергу, за те, щоб вмовити молодь не виїжджати у великі обласні центри України або за кордон для отримання вищої освіти з бажанням залишитись жити і працювати там. Виконання такого завдання вимагає постійного креативу, наснаги та натхнення. І вже згаданий олімпійський девіз у цьому процесі – не просто метафора, а й показник обсягу інтелектуальних, часових ресурсів та ресурсів життєвої енергії, які вкладають викладачі у профорієнтаційну та профагітаційну роботу.

На підтвердження останньої думки наведемо конкретний приклад. З метою вивчення ефективності профорієнтаційних заходів у ДонНТУ періодично відбувається вивчення громадської думки. З 7 по 11 грудня 2018 р. було проведено анкетування студентів першого курсу денної форми. Окреме коло питань було присвячено життєвому плануванню студентів після навчання у виші, а саме зміні міста проживання. За результатами опитування, 46,5% загальної кількості респондентів мають намір виїхати до іншого міста і не повертатися, а головними умовами, які змусили би змінити своє рішення, стали надання високооплачуваної роботи (80%) та отримання власного житла [7, с. 7].

Щодо питання змістовного наповнення вільного часу студентів, на жаль, інфраструктура міста не дає змоги молоді проводити дозвілля так, як того хотілося б. За результатами опитування, найпопулярнішим заняттям у вільний час виявилися прогулянки вулицями рідного міста або села з друзями та спілкування з друзями в Інтернеті. Молодь відвідувала би кінотеатр (56,8%) кафе та ресторани, розважальний центр або басейн, якщо з'явилася б така можливість [7, с. 11–13].

Боротьба трудових колективів переміщених ЗВО триває. Спочатку це була боротьба за змогу зберегти виші, їхній кадровий склад, контингент студентів, наукові школи, традиції, репутацію. Майже паралельно почалася боротьба за відновлення лабораторних баз, документації, навчально-методичного забезпечення, бібліотечних фондів, міжнародних зв'язків тощо. Кожного року продовжується боротьба за абітурієнтів, яка проходить у кардинально інших, порівняно з іншими вишами, умовах.

Очевидно, що перманентна необхідність використання всіх наявних резервів трудових колективів переміщених ЗВО в контексті соціальної мобілізації призводить не тільки до позитивних результатів. Механізми соціальної мобілізації можуть бути витиснені механізмами соціальної апатії.

Державна політика щодо вишів-переселенців має як елементи підтримки та діалогу, так і деструктивні елементи, які дестабілюють апіорі складну ситуацію (плани МОН переглянути мережу переміщених закладів вищої освіти, які актуалізувалися восени 2019 р.) [8].

Одним з індикаторів цієї ситуації є перманентна реорганізація структури переміщених ЗВО. Окрім переформування кафедр, реорганізація може зачіпати масштабні структурні елементи конструкції (ліквідація відокремлених структурних підрозділів університетів), що негативно впливає на значну кількість кадрового складу вишів, може викликати дезінтеграцію трудових колективів, посилювати плінність кадрів, призводити до соціальної апатії.

Отже, поява феномена переміщених закладів вищої освіти стала прикладом процесу соціальної мобілізації. Одночасно вони є елементом збереження політичного україноцентризму Донбасу, а також одним із факторів

майбутньої реінтеграції тимчасово не підконтрольних уряду України районів Донецької та Луганської областей. Вищі-переселенці в складних, несприятливих, порівняно з довоєнними, умовах формують новий досвід провадження освітньої та наукової діяльності, ведення вступних кампаній. Це змушує їх поряд із традиційними

методами активно та масштабно впроваджувати у свою діяльність креативні методи. Проте варто розуміти, що це відбувається переважно завдяки наполегливості та кропіткій роботі трудових колективів переміщених вишів, ентузіазму та життєвій енергії професорсько-викладацького складу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грідіна І.М. Вища освіта за умов зовнішньої агресії. *Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій (до 95-річчя заснування Донецького національного технічного університету)* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Красноармійськ, 17–18 березня 2016 р. Красноармійськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2016. С. 70–75; Додонова В.І., Додонов Р.О. Монологи про Донбас. Вибрані праці з проблематики східноукраїнського конфлікту. Київ : Видавець Руслан Халіков, 2018. 336 с.; Кононов І.Ф. Преподаватели эвакуированных университетов Донбасса: война и моральный выбор. *Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій (до 95-річчя заснування Донецького національного технічного університету)* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Красноармійськ, 17–18 березня 2016 р. Красноармійськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2016. С. 136–139; Стяжкіна О.В., Ковальова Є.О. Принципи і підходи створення правил повернення освіти на деокуповані території Донецької і Луганської областей. *Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій (до 95-річчя заснування Донецького національного технічного університету)* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Красноармійськ, 17–18 березня 2016 р. Красноармійськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2016. С. 260–264.
2. Грідіна І.М. Вища освіта за умов зовнішньої агресії. *Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій (до 95-річчя заснування Донецького національного технічного університету)* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Красноармійськ, 17–18 березня 2016 р. Красноармійськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2016. С. 70–75.
3. V Всеукраїнська конференція «Лихолобовські читання». Київ : Інститут історії НАН України, 28 листопада 2020 р.
4. Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Київ : ТОВ Видавництво «КЛІО», 2018. 384 с.
5. Додонов Р.О. Переміщені вищі навчальні заклади – новий феномен в українській освіті. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/znanosv/znanosv2016/paper/viewFile/1524/1244> (дата звернення: 28.11.2020).
6. Обліковано 1 458 737 внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19334.html> (дата звернення: 28.11.2020).
7. Звіт з проведення соціологічного дослідження серед студентів ДВНЗ «ДонНТУ». Керівник – Кречетова В.А. Покровськ : ДонНТУ. 2018. 14 с.
8. МОН хоче об'єднати переміщені з окупованих територій виші. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2793223-mon-hoce-obednati-peremiseni-z-okupovanih-teritorij-visi.html> (дата звернення: 28.11.2020).